

Pildid impeeriumi teenistuses:

Richard Maacki Amuuri raamatu illust- ratsioonidest

INDREK JÄÄTS

Sissejuhatus

Aastal 1855 korraldas Keiserliku Vene Geograafiaseltsi Siberi osakond (SOIRGO) ekspeditsiooni Amuurile. Väikese teadlaste rühma juht oli Saaremaal sündinud uurimisreisija Richard Maack (1825–86).¹ Ettevõtmise taga seisis Ida-Siberi kindralkuberner Nikolai Muravjov (1809–81), kes oli ühtlasi SOIRGO kuraator. Eurooplastele seni pea tundmatu Amuurimaa kuulus tollal Hiina keisririigi koosseisu, aga Venemaa oli seda juba hõivamas.²

Ekspeditsiooni tulemuste põhjal valmis Maackil raamat „Путешествие на Амур“ („Reis Amuurile“, 1859). Raamatu juurde kuulus eraldi joonistuste, kaartide ja plaanide mapp, mille järgnevalt lähema vaatluse alla võtan.

Maacki juhitud ekspeditsioon ning selle kohta avaldatud raamat

---

¹ Richard Otto Maack (1825–86), baltisaksa päritolu Vene uurimisreisija ja loodusteadlane. Pikemalt vt Aadu Must, „Richard Maack – Saaremaal sirgunud Siberi-uurija“, *Akadeemia*, 11 (2014), 1983–2009; Indrek Jääts, „Richard Maacki reis Amuurile“, *Akadeemia*, 5 (2021), 834–891; Indrek Jääts, *Maack Amuuril: ühe ekspeditsiooni lugu* (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2021) ning seal viidatud kirjandus.

² Pikemalt selle ekspeditsiooni kohta vt Jääts, „Richard Maacki reis Amuurile“. Detailset päevikuvormis ülevaadet ekspeditsiooni käigust vt Ричард Маак, *Путешествие на Амур, совершенное по распоряжению Сибирского отдела Императорского русского географического общества в 1855 г. Р. К. Мааком* (СПб., 1859), 1–320 Vt ka Jääts, *Maack Amuuril*.

ühes esindusliku pildi- ja kaardimapiga olid osa Amuurimaa akadeemilisest ja sümboolsest hõivamisest. Millist rolli mängisid selles protsessis raamatule lisatud visuaalid? Kuidas need sündisid? Kes on nende autor? Kelle initsiatiivil ja miks illustratsioonid nii suurejoonelistena avaldati? Kes selle kõik kinni maksis? Milline oli nende piltide levik ja mõju? Kas ja kuidas kajastusid neis Venemaa imperiaalsed ambitsioonid ja koloniaalsed hoiakud? Etnoloogina pööran enim tähelepanu etnograafilistele joonistustele, mis moodustavad pildialbumist kaaluka osa.

Joonistamine ekspeditsioonil

1855. aasta märtsis Irkutskis uurimisretke kavandades jagati ülesanded osalejate vahel üldjoontes ära. Maack määrati ekspeditsiooni ülemaks ja majandusjuhiks, aga muidugi pidi ta tegelema ka selle teadusliku poolega. Georg Gerstfeldt³ võttis enda peale botaanilised, zooloogilised ja etnograafilised uuringud. M. J. Kotšetovi hooleks jäid mullad ja maavarad. Alexander Sondhagen⁴ pidi koostama läbitavate alade kaardi ning Mihkel Fuhrmann⁵ koguma Maacki järelevalve alla linde, taimi, kivimiproove ja muud.⁶ Dmitri Ražkovi⁷ ülesanne oli määrata geograafilisi punkte.⁸

Nagu näeme, polnud ülesannete jaotus päris selge ning ekspeditsiooni käigus ähmastus see veelgi. Näiteks botaanika, zooloogia ja etnograafiaga, mis plaane tehes määrati Gerstfeldti valdkonnaks, tegeles uurimisretkel aktiivselt ka Maack ise. Võimalik, et see tekitas meeste

³ Georg Gerstfeldt (1827–62), baltisaksa loodusteadlane. Tema lapsepõlv möödus Pärnumaal Kilingi mõisas, kus ta isa teenis mõisavalitsejana. Õppis 1845–49 Tartu ülikoolis, täiendas end Euroopa ülikoolides, omandas magistrakraadi (1853). Edasi teenis Ida-Siberi kindralkuberneri juures eriülesannetega ametnikuna. Tegi suvel 1854 koos kindralkuberner Muravjoviga kaasa Venemaa esimese sõjaväelise ekspeditsiooni Amuurile.

⁴ Alexander Sondhagen (venepäraselt Aleksandr Zondgagen, 1827–56), saksa päritolu Vene sõjaväetopograaf.

⁵ Mihkel Fuhrmann (1823–73), eesti soost uurimisreisija, preparaator. Pikemalt vt Indrek Jääts, „Maadeuurija Fuhrmanni elulugu sai selgemaks“, *Eesti Loodus*, 12 (2022), 82–84 ja seal viidatud kirjandus.

⁶ „Летопись Сибирского отдела ИРГО“, *Записки Сибирского отдела императорского Русского географического общества*. Книжка III, отд. II (1857), 33–34 (1–43).

⁷ Dmitri Ražkov (Raškov), SOIRGO ekspeditsiooni juurde komandeeritud sõjaväeinsener, poruťšik.

⁸ НА РГО, ф. 1-1853.1.22, л. 84–85; vt ka Людвиг Е. Шварц, *Подробный отчет о результатах исследований математического отдела Сибирской экспедиции Императорского Русского географического общества* (С.-Петербург: Безобразов, 1864), 5–6.

Joonis 1. Pildialbumi tiitelleht, „К путешествию на Амур, совершенное по распоряжению Сибирскаго Отдела Императорскаго Русскаго Географическаго Общества, в 1855 году, Р. Мааком“ (1859). (Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu).

vahel pingeid. Rasket tagasiteed Mariinski valvepostist Amuuri mööda ülesjõge Gerstfeldt, Kotšetov ja Ražkov kaasa ei teinud. Ekspeditsiooni sel etapil tuli Maackil Sondhageni ja Fuhrmanni abiga hoolt kanda kõigi kolleegide lahkumise järel katmata jäänud teadusharude eest.

Oma raamatu eessõnas kaebab Maack, et oli mitmesuguste tegevustega üle koormatud. „Ma ei pidanud juhtima mitte üksnes kogu ekspeditsiooni majapidamist, vaid koostama ka botaanilisi, zooloogilisi ja geognostilisi kollektsioone, koguma etnograafilisi materjale ning tegema meteoroloogilisi vaatlusi. Lõpuks pidin ma veel – kuna meie ekspeditsioonil polnud ühtegi kunstnikku – tegelema maastike ja etnograafiliste esemete joonistamisega.“⁹

Tõepoolest, mõnevõrra kiirustades teele saadetud ekspeditsiooni koosseisus polnud eraldi kunstnikku. SOIRGO kroonikast on teada, et etnograafilisi jooniseid tegi ka Gerstfeldt,¹⁰ aga Maack seda oma eessõnas millegipärast ei maini.

⁹ Маак, *Путешествие на Амур*, VII.

¹⁰ vt „Летопись Сибирскаго отдела ИРГО“, *Записки Сибирскаго отдела императорскаго Русскаго географическаго общества*. Книжка IV, отд. III (1857), 7, 26–27 (1–32).

Samal ajal Maacki teadlaste rühmaga liikus mööda Amuuri al-lavoolu ka kunstnik Jegor Meyer.¹¹ Ta kuulus Keiserliku Vene Geo-graafiaseltsi (IRGO) Siberi ekspeditsiooni matemaatilise sektsiooni koosseisu ning reisis koos Venemaa sellesuvise sõjaväelise Amuuri ekspeditsiooni kolmanda osaga nagu Maackgi.¹² Ražkovi sõnul oli Meyer „komandeeritud meie ekspeditsiooni juurde“.¹³ IRGO Siberi ekspeditsiooni matemaatilise sektsiooni ja SOIRGO Amuuri ekspeditsiooni vahelised piirid jäid mõneti ebamääraseks. Sisuliselt Meyer Maacki rühma töös ei osalenud, aga paar korda söödi üheskoos õhtust.¹⁴

Väljaande ettevalmistustööd

1856. aasta kevadel lähetas SOIRGO Maacki ühes Amuuril (ja juba varem Viljui jõgikonnas) kogutud materjaliga Peterburi ülesandega see koostöös IRGOga süstematiseerida ja publitseerida. Maacki lähe-tamiseks pealinna oli raha olemas, ekspeditsiooni tulemuste avalda-miseks tuli aga vahendid alles leida.¹⁵

Gerstfeldt, kes oli koos kindralkuberner Muravjoviga juba 1855. aasta oktoobris Amuurilt Ajani ja Jakutski kaudu Irkutskisse tagasi pöördunud, lahkus kõigest 29-aastasena tervislikel põhjustel riigi-teenistusest ning naasis kodumaile. Sügisel 1856 täitis ta Siberist lahkudes SOIRGO-le antud lubaduse ja saatis Pärnust Irkutskisse artikli „Ueber die Anwohner des Amur Stromes“ käsikirja ning selle juurde kuulunud 10 lehte 143 joonistusega Amuuri kallastel elava-te rahvaste religioossetest esemetest, elamutest, rõivastest, töö- ja tarberii-stadest. SOIRGO otsustas Gerstfeldti artikli koopia¹⁶ saata

¹¹ Jegor Jegorovič Meyer (1823–67), Vene maalikunstnik, Keiserliku Kunstide Aka-deemia akadeemik (1853). Amuuril viibis 1855–57.

¹² Maacki juhitud teadlaste rühm pidi sõjaväelise ekspeditsiooni koosseisus läbima vaid osa marsruudist.

¹³ Sama väidab ka П. П. Семенов, *История полувековой деятельности императорского Русского географического общества 1845–1895*, Часть I-я (С.-Петербург, 1896), 81.

¹⁴ Шварц, *Подробный отчет о результатах*, 3; НА РГО. Ф. Р.-LV. Оп. 1. Д. 96. л. 1–39.

¹⁵ „Летопись Сибирского отдела ИРГО“, *Записки Сибирского отдела императорского Русского географического общества*. Книжка IV, отд. III (1857), 14–16.

¹⁶ Artikli juurde kuulunud joonistusi viidatud tekstis otsesõnu ei mainita. Pole välis-tatud, et need jäid Irkutskisse ja hävisid 1879. aastal puhkenud suures tulekah-just, mis laastas suure osa linnast.

Maackile Peterburi, arvates, et tal võiks sellest oma töös abi olla.¹⁷ Pole selge, kas Maack kasutas käsikirja ja sellele lisatud joonistusi oma raamatus, igal juhul eessõnas ta seda ei maini. Samas tõi Maack üsna korralikult välja teiste teadlaste rolli ekspeditsiooni materjali- de läbitöötamisel ja raamatu valmimisel. Tunnustatumate õpetlaste sabas tänab Maack ka „koos minuga Amuuril reisinud hr magister Gerstfeldti, kes töötas läbi minu kogutud rõngussid, hulkjalgsed, vähilaadsed ja molluskid“.¹⁸ Raamatu loomi käsitleva osa lõppu on lisatud pikad väljavõtted kahest neid elukaid puudutavast Gerstfeldti artiklist,¹⁹ tõlgituna saksa keelest vene keelde. Samuti ei salga Maack, et võttis Gerstfeldtilt üle burjaatide etnograafilise kirjelduse.²⁰ Raske uskuda, et Maack oleks Gerstfeldti pildilise panuse maha vaikinud – erialaringkondades tulnuks see niikuinii peagi ilmsiks.

Gerstfeldti artikkel Amuurimaa rahvastest avaldati esmalt vene keeles (1857)²¹ ning hiljem ka saksa keeles kahes jaos (1858, 1859).²² Pilte neile ei lisatud, võib-olla trükitehnilistel või rahalistel põhjustel. Pole teada, kas Gerstfeldti joonistused Amuuri kallaste rahvastest on kuskil alles.²³

Rahastaja Solovjov

Maacki Viljui ja Amuuri ekspeditsiooni tulemuste avaldamist nõustus viimaks rahastama teenekas suurkaupmees ja kullatööstur Stepan

¹⁷ „Летопись Сибирского отдела ИРГО“, *Записки Сибирского отдела императорского Русского географического общества*. Книжка IV, отд. III (1857), 26–27.

¹⁸ Маак, *Путешествие на Амур*, VIII.

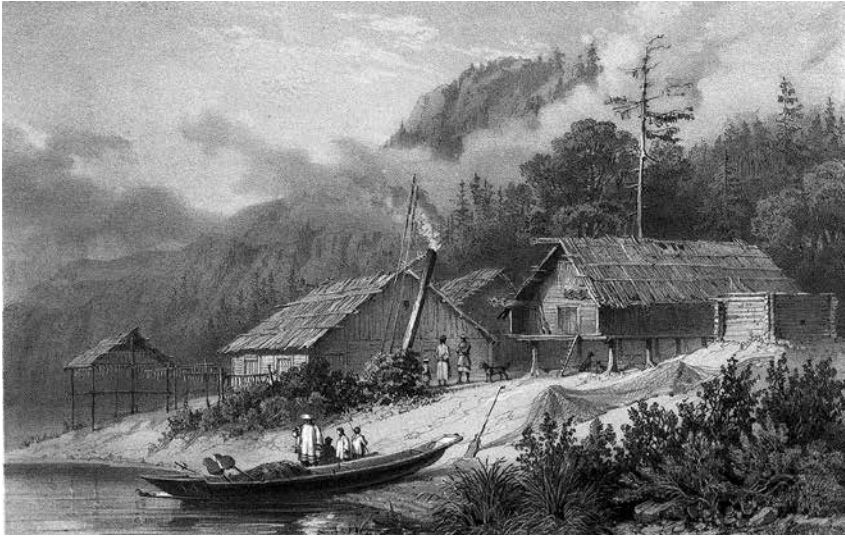
¹⁹ Georg Gerstfeldt, „Ueber einige zum Theil neue Arten Platoden, Anneliden, Myriapoden und Crustaceen Sibiriens, namentlich seines östlichen Theiles und des Amurgebiets“, *Mémoires présentés à l'Académie impériale des Sciences de St.-Petersbourg par divers savantes et lus dans ses assablées*, Tome VIII (Saint-Petersbourg, 1859), 259–296; Georg Gerstfeldt, „Über Land- und Süßwasser-Mollusken Sibiriens und des Amur-Gebietes“, *Mémoires présentés à l'Académie impériale des Sciences de St.-Petersbourg par divers savantes et lus dans ses assamblees*, Tome IX (Saint-Petersbourg, 1859), 505–548.

²⁰ Маак, *Путешествие на Амур*, 8–18.

²¹ Георг Герстфельд, „О прибрежных жителях Амурса“, *Вестник императорского Русского географического общества*, Часть 20, отд. II (1857), 289–322.

²² Georg Gerstfeldt, „Ueber die Bewohner des Amurlandes“, *Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland*, Bd. XVII (1858), 581–594; Georg Gerstfeldt, „Die Uferbewohner des Amur“, *Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland*, Bd. XVIII (1859), 29–38.

²³ Oma viimastel eluaastatel töötas Gerstfeldt õpetajana Miiitavi (Jelgava) reaalkoolis ja Riia reaalgümnaasiumis. Georg Gerstfeldt suri 4. juunil 1862 kopsuhaiguse tagajärjel.

Joonis 2. Mangunide (ultšide) talveküla („К путешествию на Амур“, TLÜAR).

Joonis 3. Mangunide (ultšide) talielamu sisevaade („К путешествию на Амур“, TLÜAR).

Solovjov, kes oli aidanud finantseerida ka uurimisretki endid.²⁴ Millalgi 1857. aastal otsustati keskenduda esialgu Amuuri retke tulemuste publitseerimisele, sest need olid ühiskondlikult märksa aktuaalsemad kui Viljui materjal. Igal juhul kajastab Maacki poolt sügisel 1857 IRGO nõukogule saadetud eelarve vaid Amuuri ekspeditsiooni kirjelduse väljaandmist.²⁵ Eelarve järgi plaaniti trükkida 1200 eksemplari. Tekstile pidid lisanduma kaardid-plaanid ning 20 tabelit etnograafiliste joonistustega. Kokku pidi see kõik Maacki arvestuste järgi maksma minema 2220 rubla. Solovjov tahtis väljaandega ise tegeleda ja soovis parimat trükikvaliteeti. Etnograafiliste illustatsioonide kollektsiooni täienduseks palus ta IRGO-lt ka Jegor Meyeri pilte.²⁶ Paistab, et suuretevitja ja metseen oli haaranud initsiatiivi.

Vene Geograafiaselts ja tema Siberi osakond olid mõlemad patriootlikud organisatsioonid ning Amuuri teema oli Vene avalikkuses parajasti väga aktuaalne ja kuum isamaa-asi. Mais 1858 õnnestus Nikolai Muravjovil sõlmida Hiinaga Aiguni leping, mille kohaselt kogu Amuuri vasak kallas läks Venemaale. Amuuri alamjooksu, Ussuuri jõe ja mere vaheline maalahmakas kuulutati esialgu Vene-Hiina ühisvalduseks. Võimalik, et ühiskonnas valitsenud meeoleolud inustasid Solovjovi Maacki Amuuri raamatu kinni maksmisega oma lisapanust andma. Amuuri ekspeditsiooni ennast oli ta niikuinii juba toetanud. Arvatavasti soovis ta seega olla meelega järele ka Ida-Siberi kindralkubernerile Muravjovile. Solovjovil olid Ida-Siberis suured ärihuvid ja seal sõltus paljugi kohaliku asevalitseja suvast. Solovjov võis olla ka kindralkubeneri siiras austaja, pidada end tema meeskonna liikmeks. Igal juhul olid Solovjovi annetused SOIRGO-le tolle aja kohta erandlikult suured.²⁷

Sügisel 1858 andis Maack Peterburist SOIRGO-le teada, kuidas tal Amuuri ekspeditsiooni tulemuste läbitöötamine on edenenu. Solovjovi isiklikul soovil oli Maack koostanud terve hulga illustreerivaid tabelleid. Solovjov kavatses lasta need valmistada Pariisis.

---

²⁴ „Летопись Сибирского отдела ИРГО“, *Записки Сибирского отдела императорского Русского географического общества*. Книжка V, отд. III (1858), 24 (1–28).

²⁵ „Летопись Сибирского отдела ИРГО“, *Записки Сибирского отдела императорского Русского географического общества*. Книжка VII, отд. III (1864), 8–10 (1–30).

²⁶ НА РГО, ф. 1-1856.1.31, л. 18–19, 26–27, 31–32.

²⁷ *Двадцатипятилетие Императорского Русского географического общества 13 января 1871 года* (С. Петербург, 1872), 12, 26.

Kaardid ja plaanid pidi trükitama Venemaa kindralstaabi topograafilises depoos.²⁸ Tsensuuri loa sai Maacki Amuuri raamat 30. jaanuaril 1859. Ilmumine lükkus illustratsioonidega seotud viivituse tõttu suve teise poole.²⁹

Stepan Solovjovile läks Amuuri ekspeditsiooni materjali avaldamine kokku maksma umbes 25 000 rubla.³⁰ See oli väga kallis väljaanne ja kalliks tegi selle just luksuslik illustratsioonide mapp. SOIRGO-le ja IRGO-le oleks see kaugelt üle jõu käinud. Tegemist polnud rahvaraamatuga, pigem haritud eliidile mõeldud prestiižtootega.

Мapi sisu

Vaatame seda mappi lähemalt. Selle kõrgus on 56 ning laius 37,5 cm. Esmalt sisaldab mapp 17 tahvlit maastikuvaadete ja etnograafiliste stseenidega. Maastikke on kaheksa, neist kolmel võib näha toimetamas tollaseid venelasi (sõjaväelasi). Etnograafilisi stseene on üheksa. Kõik need pildid on romantilises laadis, võiks öelda lausa idüllilised.

Järgneb kuus tabelit etnograafilisi joonistusi, kokku 141 joonistust.³¹ Kujutatud on religiooniga seotud objekte, elamuid, tööriistu ja tarbeesemeid, rõivaid, jahivarustust ja relvi, kalapüügearustust ja paate, samuti mustreid. Osade asjade puhul (suuremad iidolid, hooned, vanker, paadid) on selge, et need tuli joonistada ekspeditsioonil olles. Teised võidi joonistada Peterburis kaasa toodud esemete järgi.

Botaanilisi tabelleid ehk taimepilte on kümme, neist üks värviline – *Nymphaea Wenzelii*.³² Pole vast juhuslik, et värvilisusega tõsteti

²⁸ „Летопись Сибирского отдела ИРГО“, *Записки Сибирского отдела императорского Русского географического общества*. Книжка V, отд. III (1858), 25–26.

²⁹ „Летопись Сибирского отдела ИРГО“, *Записки Сибирского отдела императорского Русского географического общества*. Книжка VII, отд. III (1864), 29. juulil 1859 lubati tsaari otsusel tollivabalt Venemaale 102 puuda Solovjovi poolt välismaalt tellitud „portfelle“ (НА РГО, ф. 1-1856.1.31, л. 34). Tõenäoliselt on tegemist raamatu juurde kuulunud illustratsioonide mapi tiraažiga (v.a kaardid). 102 puuda on 1662,6 kg. Üks mapp kaalub pea 4 kg (sisu 2,6 kg, kõvad kaaned 1,35 kg). Kui oletada, et välismaal trükiti vaid mapi sisu (v.a kaardid – umbes 0,1 kg), siis võis selle tiraaž olla 600 või 650. Ei mapi kaantel ega sisul ole märget trükikoja ega trükiarvu kohta.

³⁰ „Летопись Сибирского отдела ИРГО“, *Записки Сибирского отдела императорского Русского географического общества*. Книжка VII, отд. III (1864), 11.

³¹ Gerstfeldt saatis SOIRGO-le 143 etnograafilist joonistust 10 lehel. Joonistuste arvu sarnasus väärrib tähelepanu, kuid ei tõesta iseenesest midagi.

³² Tänapäeval *Nymphaea teragona var. wenzelii*, eesti keeli kandiline vesiroos.

Joonis 4. *Xylosteum Maackii* – Maacki kuslapuu, tänapäeval *Lonicera maackii* („К путешествию на Амур“, TLÜAR).

esile just SOIRGO pikaajalise eesistuja ja ühtlasi Irkutski tsiviilkuberneri Karl von Wenzeli järgi nimetatud taim. Sennikovi ja Sokolova andmetel sai taim Wenzeli nime Maacki initsiatiivil.³³ Ülejäänud taimepildid on mustvalged, kujutavad täpselt lehti, õisi ja vilju, ladinakeelsed nimetused all. Neid botaanilisi illustratsioone müüdi nii Venemaal kui Euroopas ka väikese eraldi albumina.³⁴ Selgitav tekst tõlgiti selleks puhuks ladina keelde.³⁵

Mapi atlase ossa kuuluvad Amuuri kallaste geognostiline (geoloogiline) kaart ühes üheksa joonisega huvitavamatest paikadest (pinnasekihtide läbilõiked), Amuuri kallaste puit- ja põõsastaimede levikukaart, Aiguni linna osaline plaan ning Albazini kindluse ja sel-

³³ Alexander N. Sennikov, Irina V. Sokolova. „Richard Maack and his contribution to the botany Siberia“, *Nordic Journal of Botany* (2023), 14 (1–21).

³⁴ *Decas plantarum amurenium sive tabulae botanicae X ex itineraio D. Maack seorsum editae*. Petropoli, 1859. Autoriks oli märgitud akadeemik Franz Josef Ruprecht, Maacki kogutud taimede kirjeldaja ja määraja.

³⁵ Sennikov, Sokolova, „Richard Maack and his contribution“, 8.

le vastas paikneva Hiina laagri plaan. Kaartide ja plaanide koostamisel tegi ekspeditsioonil põhitöö ilmselt Sondhagen. Kohanimesid, mida puit- ja põõsastaimede levikukaardil leidub õige arvukalt, aitas kindlasti koguda ka Maack, võib-olla teisedki.

Piltide juures on enamasti lühike allkiri (v.a kuus etnograafilist tabelit, kus jooniste juures on vaid numbrid). Põhjalikum kaheksaleheküljeline „Piltide seletus“ ilmus raamatu lõpus, seega illustatsioonide mapist eraldi. See tekitas vahel arusaamatusi, sest raamat ja mapp ei pruukinud alati kokku jääda.

Huhni ja Meyeri roll

Kes need pildid joonistas? Oma raamatu eessõnas kirjutab Maack illustatsioonide kohta: „Suur osa mu raamatule lisatud joonistusi on minu poolt koha peal tehtud ning Peterburis andeka kunstniku Huhni³⁶ poolt vaid üle joonistatud; ülejäänud on osalt saadud hr Meyeri portfelist (kes samuti Amuurimaad külastas), osalt joonistatud Peterburi kunstnike poolt esemete järgi, mille ma kaasa tõin.“³⁷

Kahjuks Maack ei täpsusta, millised pildid kellelt pärinevad. Võime vaid oletada. Maacki raamatu tekstis on joonistamisest harva juttu ja enamasti umbisikulises kõneviisis. Vaid mõnel juhul on selge, et need on joonistanud Maack. Gerstfeldti ei maini ta joonistajana kunagi.

Miks valiti kunstnikuks Huhn? Maacki Amuuri raamatu illustatsioonidega hakati tõenäoliselt tõsisemalt tegelema 1857. aasta teisel poolel. Karl Huhn oli tollal Keiserliku Kunstide Akadeemia üliõpilane, kuid etnograafiliste piltide alal juba omajagu kogunud. Ta oli teinud kaastööd Gustave Theodor Pauly raamatule „Description ethnographique des peuples de la Russie“. Selle 62 värvilisest kivitrukupildist, mis kujutavad Venemaa rahvaid, joonistas Huhn tervelt 30, neist seitse naturist, ülejäänud teiste kunstnike piltide järgi ning IRGO kogudes olevate rahvarõivaste ja esemete põhjal. Raamat ilmus aastal 1862 Vene riikluse millenniumi tähistamiseks, kuid

³⁶ Karl Jacob Wilhelm Huhn (venepäraselt Gun, 1831–77), baltisaksa päritolu Vene maalikunstnik, hilisem Keiserliku Kunstide Akadeemia akadeemik (1868). Sündis Madlienas (tänapäeval Lätis).

³⁷ Маак, Путешествие на Амур, VII.

selle käsikirja ühes illustratsioonidega esitleti keiser Aleksander II-le juba 1857. aastal.³⁸ Kaldun arvama, et kui Huhn selle raamatu jaoks Venemaa rahvaste pilte joonistas, polnud tal Maacki Amuuri ekspeditsiooni pildimaterjali veel käepärast. Ilmseid kokkulangevusi pole. Nendali (negidali) mehe ning giljaki (nivhi) mehe ja naise pildid joonistas Huhn Meyeri järgi. Giljaki mehe puhul võib hea tahtmise korral leida teatavaid ühisjooni Maacki albumi vastava pildiga, ülejäänud on täiesti erinevad. Nendali Maackil polegi.

Maacki pildimapis on Huhn signeerinud vaid tiitellehe, pidades end ilmselt selle autoriks. Ülejäänud piltide puhul oli ta arvatavasti tõepoolest vaid teiste autorite loomingu ümberjoonistaja, nagu Maack kirjutab. Mil määral see ümberjoonistamine algseid pilte muutis? Seda saaks teada, kui oleks käepärast algmaterjal, kuid seda pole mul seni leida õnnestunud. Võimalik, et see on hävinud.

Jegor Meyerilt võidi üle võtta nii etnograafilisi stseene ja portreesid kui ka maastikuvaateid. Hiljem kogus ta tuntust eeskätt maastikumaalijana. Schwarzi sõnul pidi Meyer IRGO Siberi ekspeditsiooni matemaatilise sektsiooni liikmena maalima maastikke ja joonistama loodusloolisi objekte.³⁹ Semjonov nimetab Meyerit maastikumaalijaks.⁴⁰ Aga Solovjov soovis just Meyeri etnograafilisi joonistusi, nagu eespool öeldud.

Мapi sõnum

Suured ja kvaliteetsed pildid aitasid levitada raamatu sõnumit, et Amuurimaa kuulub nüüdsest Venemaale, selle esimesele teaduslikule uurijale ja tsivilisatsioonile avajale. Enim tähelepanu väärrib selles kontekstis albumi tiitelleht. Sellel on kujutatud hulga igasugust etnograafilist kraami: töö- ja tarberiiistu, kalapüügivahendeid, relvi, aga ka kena väikest joastikku, lopsakaid rohttaimi, viinamarjavääte ja rühmakest pärismaiseid lapsi. Olulisimat sõnumit edastab vast kahepäine kotkas, tiivad laiali, loorberipärg küünte vahel ning

³⁸ Эдварда Шмите, „Этнографическая линия в творчестве Карла Гуна“, *Карл Гун и Елабуга. 1862–1863* (Елабуга, 2019), 33–42.

³⁹ Шварц, *Подробный отчет о результатах*, 3.

⁴⁰ П. П. Семенов, *История полувековой деятельности императорского Русского географического общества 1845–1895*, Часть I (С.-Петербург, 1896), 81.

Joonis 5. Pildialbumi tagakaas („К путешествию на Амур“, TLÜAR).

keisrikroon pea kohal hiilgamas. Kokkuvõttes omamoodi idülliline ja eksootiline stseen, suurejooneline ja pidulik, kõnelemas küllusest ja rahust – Amuurile on osaks saanud *Pax Rossica*.

Huvi äratab ka etnograafiline rühmaportree „Amuuri kallaste elanikud“, millel kujutatud 17 isikut kuuest etnilisest rühmast.⁴¹ Eeldatavasti on tegemist konkreetsete isikutega, ehkki neid esitatakse etnograafiliste tüüpidenä, oma rahva esindajatena (manjagiri naine, goldi lapsed jne). Nimesid pole lisatud, kahel juhul on teada sotsiaalne positsioon (manjagiri hõimuvanem, mandžu ametnik). Inimesi on kujutatud kandmas vastavale rahvale teadaolevalt iseloomulikke rõivaid, ehteid ja soenguid. Kuni selle rühmaportree algmaterjal pole kättesaadav, ei ole teada, kuivõrd on kunstnik lähtunud Amuurimaal tehtud originaaljoonistustest, kuivõrd sobitanud neile ekspeditsioonilt kaasa toodud rõivaid, peakatteid, ehteid ja aksessuaare.

Amuurimaa põliskasukaid joonistanud haritud mehed esindasid euroopalikku tsivilisatsiooni, mida nad pidasid universaalseks. Samas pole selge, kas ja kui palju kajastub nende etnograafilistes piltides koloniaalne paradigma, kuivõrd on kunstnik (kas Maack, Huhn

⁴¹ Manjagirid, mandžud, Sungari suudme tunguused, goldid, mangunid ja giljakid. Manjagirid on evenkide alarühm, goldid on nanaid, mangunid on ultšid ja giljakid on nivhid. Sungari suudme tunguusede puhul polnud Maack päris kindel, kas tegemist on eraldi tunguusi rahva või goldide alarühmaga.

või Meyer) „pärismaalasi“ eksotiseerinud, neile ülalt alla vaadanud. Maacki kohta on teada, et ta pidas Amuuril kohatud rahvaid (välja arvatud mandžud ja daurid) metslasteks, kuid samas suhtus neisse positiivselt. Maack oli evolutsionist, mitte rassist. Ta uskus, et kohalike rahvaste mahajäämus pole kaasa sünninud ja seega parandamatu, vaid tingitud kõrvalisest asupaigast ja ebasoodsatest ajaloolistest oludest. Ta hindas põliselanike andekust ja oli kindel, et kokkupuutel eurooplaste (venelaste) toodud tsivilisatsiooniga ootab neid ees kiire areng.⁴² Aga kuivõrd avaldusid need hoiakud tema etnograafilistes joonistustes? Pole selge. Kaldun arvama, et ta püüdes neid pilte tehes eeskätt teadusliku täpsuse poole.

Lõpuks ei maksa unustada ka ainsat raamatus, otse esimese tiitellehe kõrval ilmunud pilti – Ida-Siberi kindralkuberneri Nikolai Muravjovi paraadportreed. Muravjov, kes on Amuurimaa Venemaaga liitmise eest saanud krahvitiitli ja lisanime Amurski, triumfeerib uhkes, aumärkidega dekoreeritud mundris. Tegemist on ilmselt Maacki ja Solovjovi austusavaldusega oma protežeerijale, SOIRGO kuraatorile ja Amuuri ekspeditsiooni algatajale. Infot portree autori kohta raamatust kahjuks ei leia.

Illustratsioonide taaskasutus

Raamatu juurde kuuluvaid väga hea kvaliteediga pilte kasutati hiljem mitmete Amuuri-teemaliste raamatute illustreerimiseks nii Venemaal kui ka Euroopas. Viimases tunti tollal igasuguste uurimisretkede ja maadeavastuste vastu suurt huvi ning muuseas tutvustati lugejatele ka Venemaa edusamme Amuuril. Maacki raamatule lisatud visuaalid kulusid seejuures marjaks. Enamasti mainiti neid kasutades ka algallikat, ehkki mitte tingimata iga pildi juures. Suhtumine Maacki ja ta ekspeditsiooni oli üldiselt positiivne.

Esmalt tuleb mainida saksa päritolu Briti geograafi Ernst Ravensteini raamatut „The Russians on the Amur“ (1861).⁴³ Selles on

---

⁴² Маак, *Путешествие на Амур*, I, 47, 110, 112.

⁴³ Ernst Georg Ravenstein, *The Russians on the Amur; its discovery, conquest, and colonisation, with a description of the country, its inhabitants, productions, and commercial capabilities; and personal accounts of Russian travellers* (London: Trübner and co, 1861).

Joonis 6. Nikolai Muravjovi portree R. Maacki raamatust „Путешествие на Амур“ (1859). (Helsingi ülikooli raamatukogu).

62 pilti, neist 46 ja pool Maacki albumist maha joonistatud. Kvaliteet jääb originaalidele tublisti alla. Maackile viidatakse iga pildi puhul.

Teiseks prantsuse geograafi Constantine de Sabiri raamat „Le fleuve Amour“ (1861).⁴⁴ Selle 16 pilditahvlist on Maacki albumist üle võetud 12. Illustratsioonide kvaliteet jääb selgi juhul originaalidele alla. Maackile piltide juures otseselt ei viidata, küll aga raamatu tekstis.

Kolmandaks saksa geograafi ja etnograafi Richard Andree raamat „Das Amur-Gebiet und seine Bedeutung“ (1867). Selles leidub 23 Maacki albumil põhinevat pilti, põhiliselt raamatu kolmandas osas

⁴⁴ Constantine de Sabir, *Le fleuve Amour. Histoire, Géographie, Ethnographie* (Paris: Georges Kugelmann, 1861).

(„Reise im Amur-Gebiet“). Pildid on hoolikalt ümber joonistatud, osalt mõnevõrra muudetud. Trükikvaliteet on hea. Maacki albumit piltide allikana Andree ei salga.⁴⁵

Andree raamat anti aasta hiljem välja ka vene keeles.⁴⁶ Tõlketee- ses on kasutatud samu pilte kui originaalis, kuid trükikvaliteet on kehvem.

Nimekiri pole arvatavasti ammendav, tõenäoliselt kasutati Maacki raamatu juurde kuuluvaid pilte mujalgi.

Kokkuvõte

Richard Maacki Amuuri raamatu põhisõnum oli, et Amuurimaa kuulub nüüdsest Venemaale, selle esimesele teaduslikule uurijale ja tsiviliseerijale. Venekeelsele raamatule lisatud esinduslik pildi- ja kaardimapp aitas kahtlemata seda sõnumit levitada ja võimendada.

Maacki juhitud Amuuri ekspeditsioonil polnud kaasas kunstnik- ku. Maastikke ja etnograafilisi esemeid tuli joonistada Maackil endal. Etnograafilisi joonistusi tegi ka tema reisikaaslane Georg Gerstfeldt. Kaartide koostamisega tegeles topograaf Alexander Sondhagen. Koos raamatuga ilmunud pildid tegi kunstnik Karl Huhn Maacki joonistuste põhjal. Etnograafiliste illustratsioonidega olid tal selleks ajaks juba kogemused olemas. Kuivõrd ta algmaterjali muutis, pole teada, sest Maacki joonistusi pole mul seni leida õnnestunud. Gerstfeldti etnograafilisi joonistusi arvatavasti ei kasutatud, nende saatus on teadmata. Osa Amuuri raamatule lisatud joonistusi tehti ekspeditsioonilt kaasa toodud esemete ja taimenäidiste põhjal, osa võeti üle Maackiga samal ajal Amuuril reisinud kunstnik Jegor Meyerilt. Konkreetsete piltide autorit ja saamislugu pole info puudusel olnud võimalik tuvastada.

Luksusliku ja kalli pildi- ja kaardimapi lisamine raamatule oli patriootlikult meelestatud suurkaupmehe, kullatöösturi ja metseeni Stepan Solovjovi initsiatiiv ning tema seda ka rahastas. Raamatu ja

---

⁴⁵ Richard Andree (Hrsg.), *Das Amur-Gebiet und seine Bedeutung. Reisen in Theilen der Mongolei, den angrenzenden Gegenden Ostsibiriens, am Amur und seinen Nebenflüssen. Nach den neuesten Berichten, vornehmlich nach Auszeichnungen von A. Michie, G. Radde, R. Maack u. A.* (Lepzig: Verlag von Otto Spamer, 1867), IX.

⁴⁶ *Путешествие по Амuru и Восточной Сибири А. Мичи. С прибавлением статей из путешествий Г. Раdde, Р. Маака и др.* (Санктпетербург, Москва: М. О. Вольф, 1868).

mapi väljaandmine läksid talle kokku maksma umbes 25 000 rubla. IRGO-l ja selle Siberi osakonnal endal sellist raha polnud. Solovjovi toeta oleks Maacki raamat tõenäoliselt ilmunud palju odavamal kujul ja illustratsioonideta. Selle sõnum, mis tänu Solovjovi heldele abile kõlas üle Euroopa, jäänuks märksa nõrgemaks ja tuhmimaks. Erakapitali roll Venemaa imperiaalse ekspansiooni edendamisel ja propageerimisel oli tähelepanuväärne.

Pildialbumi tiitelleht on väga kõnekas, võiks öelda triumfeeriv. Et-nograafiliste piltide puhul pole imperialism ja kolonialism kaugeltki nii ilmsed. Kaldun arvama, et joonistajad (Maack, Huhn, Meyer) püüdsid Amuurimaa rahvaid kujutada võimalikult tõetruult, teaduslikult täpselt. Põhjalikuma analüüsi jaoks oleks aga tarvis kõrvutada Huhni vormistatud pilte nende lähtematerjaliga.

Indrek Jääts, *PhD*, on Eesti Rahva Muuseumi vanemteadur.

Images in the service of Empire: Illustrations from Richard Maack's "Trip to the Amur River" (1859)

Indrek Jääts,
Estonian National Museum

In 1855, the Siberian Department of the Imperial Russian Geographical Society (SOIRGO) sent an expedition to the Amur River under the leadership of Richard Maack. The Amur, hitherto almost unknown to Europeans, was part of the Chinese Empire, and Russia was in the process of occupying it. Thus, information was needed. The man behind the operation was the Governor-General of East Siberia (and SOIRGO curator) Nikolai Muravyov. Based on the results of the expedition, Maack wrote a book, *Путешествие на Амур* (Trip to the Amur River, 1859). This article focuses on the drawings, maps and plans that accompanied the book.

The expedition led by Maack and the book published about it were part of the academic and symbolic conquest of Amur. The main message of the book was that Amur now belonged to Russia, its first scientific explorer and civiliser of this remote and savage region. A portfolio of illustrations and maps accompanying the book undoubtedly helped to spread and amplify this message. These images were re-used in several European publications.

The Amur expedition was not accompanied by a professional artist. Maack had to draw the landscapes and ethnographic objects himself. His travelling companion, Georg Gerstfeldt also made ethnographic drawings. The maps were sketched by topographer Alexander Sondhagen. The pictures accompanying the book were made by the artist Karl Huhn from Maack's drawings. The extent to which he altered the original material is not known, as none of Maack's drawings have been found so far. Gerstfeldt's drawings were probably not used. Some of the drawings published were based on objects and plant specimens brought back from the expedition, while others were copied from Egor Meyer, an artist who travelled to Amur in parallel

with Maack. It has not been possible to identify the author and origin of each picture due to lack of information.

The addition of a luxurious and expensive portfolio of illustrations to the book was the initiative of Stepan Solovyov, a patriotic tycoon and philanthropist of the arts. The book and the portfolio cost him a total of around 25,000 roubles. The Imperial Russian Geographical Society and its Siberian branch did not have this kind of financial resources. Without Solovyov's support, Maack's book would probably have been published in a much cheaper form and without illustrations. Its message, which, thanks to Solovyov's generous help, would have resounded across Europe, would have been much weaker and more muted. The role played by private capital in promoting and advocating Russian imperial expansion was therefore remarkable in this case.

The title page of the portfolio is very impressive, one could say triumphant, inspired by Russian imperialism and colonialism. This is not so evident in the ethnographic drawings. The artists (Maack, Meyer, Huhn) probably tried to depict the Amur peoples as truthfully as possible, to be scientifically accurate. For a more in-depth analysis, comparing Huhn's images with their source material would be necessary.